

ART AS MEANS OF REACTION TO COMMERCIALIZATION

Evgeniya S. Ivanova

ABSTRACT: A focal point in the current research is the selection and justification for the use of structural models that realize the gaming approach in art as a means of learning and training for children, thus serving as a reaction to commercialization and consumerism in present days.

KEYWORDS: art, commercialization, formal and informal education

Изследването е финансирано по вътрешноуниверситетски проект № РД-08-130/07.02.2018 г. на Шуменски университет „Епископ Константин Преславски“.

*„Направи това и ще ти платя!“ е договор,
а не начин за създаване на изкуство.“
Сет Годин*

Днес, когато правим опит за формулиране функционалността на изкуството, *социалната* функция има особено актуална значимост за съвременния човек, в епохата на все по-технологизиращото се виртуализиране на общуването.

Социализацията на личността е процес, съпътстващ целия живот на човека, който се осъществява под влиянието на фактори, каквито са заобикалящата ни среда – семейство, образователни структури, професионална среда, формални и неформални социални групи, етнос, религия, субкултура, епоха и т.н.

Понятието социализация започва да се употребява в научен смисъл през 90-те години на XIX век от Емил Дюркем и Франклин Гидънс [1].

Тя е процес на моделиране на индивидуалното функционално поведение в съответствие с очакванията на културата, в която човек живее.

Изкуството е обществена връзка и по произход, и по предназначение. Взаимодействието на изкуството с другите социални структури, и особено с другите разновидности на духовното общуване, налага съществен отпечатък върху общуването на хората.

Изкуството дава възможност не само за поглед навън към заобикалящия свят, а и позволява на личността да надникне в дълбините на своята душевност. То дава възможност за себеизразяване, за споделяне. Изкуството предизвиква специфичната вътрешна дейност на общуване със себе си.

От съществена важност в осъществяването на социалната функция на изкуството е участието на неговия реципиент. Възприятието на една или друга творба е личен избор. Картината може да бъде приета или не. Авторът може да е любим, но може и да е непоносим. Във всеки случай обаче срещата със стил, автор, творба, провокира публиката, подтиква към размисъл, има емоционален отклик и, в крайна сметка, обогатява всички нас – публиката.

Според Бурдийо [15], културното потребление еднозначно изпълнява социална функция, като по този начин легитимира социалните несъответствия.

Присъствието на изкуството в социалния живот свързва хората по един непреднамерен начин. Значението на изкуството в социологията се определя от това, че като подкрепя общите интеграционни процеси и тенденции по един непосредствен и непринуден начин осъществява взаимопроникването между социалната и личностна система.

Пряко свързана със социалната функция е *просветителската*. Изкуството се поражда и съществува на базата на духовната култура, то я обективизира. Духовно-културната човешка дейност създава относително устойчиви правила на поведение, налага определени начини на създаване или ползване на ценностите, както и тяхното класифициране. Просветителската функция се реализира в два аспекта – образователен и възпитателен.

Образованието чрез изкуството дава познания за културата, за живота, за творчеството, замества липсата на житейски опит (частично) и заедно с това може да бъде предпоставка за преодоляване на някои житейски драми.

Възпитателният аспект се проявява в култивирането на сетивата, на изпълнителските умения, на уменията да възприемаме изкуството, подпомага формирането на отношение към него и възпитава определен вкус. Не на последно място, изкуството участва в изграждането на ценностната ни система.

Компенсативна функция – изкуството позволява временно бягство от грубата действителност в свят на красота и хармония. То е и инструмент за преобразяване на живота в съответствие с идеалите, както на твореца, така и на реципиента. Изкуството дава шанс човек да преживее ситуации, съдби, да бъде герой. В имагинерния свят на изкуството всичко непостижимо в реалния свят е възможно.

Хедонистичната функция свежда изкуството до източник на удоволствие (с форма, съдържание или чрез приобщаване към художествения свят). Тази функция е безспорната за всяка естетическа система и е първична форма на възприемането на изкуството.

Сакрализираща функция – среща се в произведения както с религиозна, така и със светска тематика. Поставено в подходяща среда, художественото произведение може да предизвика възхищение и да респектира, да се възприеме като реликва. От една страна, изкуството може да внушава религиозно чувство чрез употребата на битийни образи и сюжети. Но също така е възможен и преходът от светско към сакрално чрез издигането на пиедестал на творби, творци, послания, т.е. постига се едно почти религиозно отношение, но извън религиозния контекст.

Дарбата да се създава или уменията да се извършат определени действия изкусно, майсторски са шансът на човечеството да си припомни своята божествена същност. Изкуството, като проява на вродения във всеки един от нас импулс към креативност, приближава човека до неговия Създател. Така изкуството става белег за божественото присъствие тук, на земята. Не е случайност фактът, че религията в историята на човечеството се явява един от най-ревностните меценати на изкуството, и едновременно с това, благотворна среда за развитието на изкуството.

В последно време преоткриваме благотворното, и по-специално, рекреационното, лечебно въздействие на изкуството. *Оздравителната* функция се проявява в практикуването на редица арттерапии. Фокусирането върху тези практически занимания сменя напрежението, стреса, фрустрациите, уравновесява праксис и гносис, разум и чувства. Така изкуството балансира сложния вътрешен свят на човека, изпълва го с чувство на удовлетвореност, осигурява така желаното бягство от “матрицата”, макар и за кратко.

В историята на изкуството една от функциите му е основна и постоянна, що се касае за визуалните изкуства. Това е *естетическата* функция. Тя съществува в неразделно единство с останалите функции на изкуството, поради което се говори за неговата полифункционалност. Трябва да се признае, че естетическата функция пронизва всички останали такива, без да отнема тяхната специфика.

Най-общо функционалността на изкуството има две основни, обобщаващи измерения. На първо място – утилитарната същност на изкуството като процес и продукт едновременно. Тя се корени в зората на човечеството, когато полезността е имала решаващо значение за оцеляването на нашите далечни предци. Впоследствие, с натрупването на умения и знания, и с напредъка в своето развитие, човечеството преоткрива изкуството в неговата естетическа, знакова, символна същност. Така изкуството се оказва на последното, най-високо стъпало в йерархията на човешките дейности. (Уви, днес човекът, сякаш за да демонстрира предела на своите дарби, умения и възможности, “изобрети” кича – онази недомислица, следствие на нелепото съчетание на утилитарното и естетическото начало в изкуството. Съчетание, резултатът на което е гротесков предмет, който, в крайна сметка, е нито полезен, нито красив.)

Проблемът за комерсиализирането на нашето настояще (във всички негови сфери – бит, изкуство, наука, а защо не и образование, здравеопазване, социални дейности, религия) се

заражда някъде между чистото съзерцание и творчеството, между пасивното и активното състояние на човешките мисъл, дух и тяло, където се настанява безразличието – партикуларната полу-добродетел според Бергсон.

По подобен начин толерантността се разполага между несъгласието и примирieto (често преминаващо в примирение). Така състоянията на толерантност и безразличие, заемайки достатъчно разтегливия ареал на преходност, се оказват еднакво условни, търпящи тълкуване, и в крайна сметка, почти препокриващи се по отношение на своето парадоксално проявление – пълното допускане на Другия (на всеки обект) до степен на неговото не-приемане. Безкрайната пропускливост, липсата на филтри (скала на ценностите) при общуването със заобикалящата ни реалност, а от там и нулевата субективна настройка на съвременния човек, са предпоставка за неговото непълноценно отношение към заобикалящата го обективност. Като че ли пълната свобода днес да бъдем това, което искаме, ни прави еднакво повърхностни в нашите оценки, разсъждения, решения и действия.

Тези две сродни, взаимообуславящи се понятия (толерантност и безразличие), описват състоянието на днешното общество, така разнородно в ценностните си системи, проявяващо безгранична, стоическа търпимост към другостта, до размиване чертите на собствената си идентичност. Тук световният глобализъм и посттоталитарната „демокрация“ отприщиха разместването на ценностните пластове. Така се разколеба нашето „днес“ между две крайности, изявяващи се, от една страна, в склонността за ненамеса спрямо отстояването на етическите, моралните, естетическите догми, а от друга – подбуждащи шовинистично-фундаменталистични нагласи до степен на пълното отрицание на паралелна ценностна система.

Отсъствието на устойчива регулираща ценностна парадигма манифестира в трудните отношения между култури, религии, народи, между поколенията, както и във вътреличностното общуване на човек със самия себе си (разбирано като постигане на вътрешен баланс, хармония в съпоставянето преди – сега – утре; желано – постигнато и т.н.). В потвърждение на това, като включва проблема за консумизма днес, се обявява Йоханес Хайнрихс:

„Комуникацията е кръвта на обществото – не парите, господата икономисти от всички цветове!“ [14:159]

Нещо повече – днес все по-често чуваме, че всичко може да бъде купено и продадено, че всичко има своето парично изражение. Ако допуснем, че такова твърдение дава информация за нагласите на една непредставителна извадка на съвременното общество, то логическото заключение е следното: стоково-паричните отношения могат да изчерпят всяка друга комуникация.

Този разпад на ценностните системи е белег за типичната за обществата в преход ценностна криза. Кр. Байчинска поставя въпроса за „гъвкавостта“ на ценностната система. Според нея в момент на преход при социална криза едни ценности отстъпват мястото си на други, стоящи по значимост на по-ниските етажи в ценностната йерархия в „нормални“ времена. „Екстремалните условия предизвикват изпразването от съдържание“ на редица важни преди това ценности [2:254]. В този смисъл може да се очаква, че при кризи познанието и творчеството губят своята ценност за голяма част от хората. От друга страна, именно чрез познание и творчество както отделният индивид, така също и цялото общество, могат да открият път за решаване на проблемите. Историята доказва, че общественият катаклизъм формира малко на брой високо развити личности (тук е достатъчно да се споменат нашите възрожденци – Будители), които запазват и дори да издигат своя стремеж към висшите ценности, и най-вече към познание (за ситуацията на кризата) и творчество (за преодоляването ѝ).

Възникването на консуматорското общество е именно функция на ценностните различия. Такова решаващо аксиологическо разминаване е несъответствието между утилитарно и естетико-символно, когато потребяваните стоки и услуги от “първа необходимост” отстъпват място на такива, които демонстрират жизнения статус на индивида, неговата VIP-същност (англ. Very Important Person).

Развитието на консумативната култура се корени може би още в библейски времена, когато като предчувствие за предстоящото зло, закодирано в пазара – символ на консумизма, човечеството (или поне християнският свят) формулира своето морално и етически правилно отношение към него – търговците от храма са изгонени, и то не от кого да е, а от Христос – Спасителят на човеците. Така консуматорското общество е „орисано“ да битува в негатив, като

контрапункт на духовността. Много по-късно, с възникване и развитие на буржоазните взаимоотношения, с технологическия напредък, с навлизането на социалистическите държави в посттоталитарния стрес на натрупване на капитали, с разцвета на глобализацията и с революцията на технологиите, консуматорското начало завладява нова епоха (или по-точно казано – нови пазари).

„Пазарът наистина е „велик социален механизъм на цивилизацията“, но когато премине определена критична точка или степен в своето развитие, той се превръща от социално благо в социално зло, т.е. в генератор на антикултура, провокатор на конфликти, дори инстинкти, или в източник на „варваризация“ и „зоологизация“ на пазарните субекти в пазарното общество” [11].

В началото на ХХ век (30-те и 40-те години) започва активната употреба на понятия като *потребители* и *консуматорско общество*. Това е и периодът на провеждане на изследвания, свързани с въпросите *„кои са потребителите, кое мотивира тяхното поведение, каква е психологията на самото потребление и как това влияе на акта на купуването и потребяването, кои са лостовете, с които може да се манипулира поведението на консуматорите и ред други въпроси. И всичко това – с цел да се накарат хората да купуват и потребяват”* [9].

През 1928 г., само една година преди да стартира Голямата депресия в Америка, в Нюйоркското списание за реклама “Printers’ Ink” [16] излиза статия, в която се казва, че стоките, които не се чупят, са катастрофа за търговията. Така се достига до идеята за „планираното остаряване” на стоки, която се превръща в религия за производителите в следващите десетилетия. ХХ век – това е времето, в което капиталистическото общество започва да мами своите консуматори. Планираното остаряване на стоките е узаконена измама, характерна за *“пОзорната икономика и дИвокрацията”* у нас (цитат на поета-политик Йосиф Петров). Всичко това при демокрацията е напълно законно и легално и се поощрява от демократичното правителство! Уви!

Днес всеки от нас е бил поне веднъж обект на тези измами. Няколко примера – предлагат се:

- евтин принтер, на който мастилото му е по-скъпо от самия принтер;
- видеокамера, на която акумулаторът струва 30% от цената на самата камера и не пасва на следващия модел камера от същия производител;
- прахосмукачка, за която торбите струват 30% от цената на самата прахосмукачка;
- самолетен билет с невключена летищна такса, която впоследствие се оказва по-висока от цената на самия билет;
- сключване на договор за някакъв вид услуги, при което в договора не се описват условията, а клиентът подписва, че приема общите условия, които са публикувани на уебсайта на фирмата, които естествено по всяко време могат да се променят;
- даване на кредит при определени условия, които впоследствие банката може по всяко време да измени.

Списъкът, за съжаление, е безкраен и подлежи на постоянна актуализация.

Целият този икономически фарс поражда адекватна защитна реакция, явяваща се под формата на правителствени и неправителствени организации за защита на потребителите. Става ясно, че колкото по-цивилизовано е едно общество в своето развитие, толкова по-голямо значение придобиват гражданските организации и гражданското общество.

Съществено е да се отбележи, че отдавна в развитите икономики не се произвеждат стоки, а потребности. Залага се на *желанието*.

Така потреблението се обособи като един от основните механизми за формиране на идентичността, на обществените ценности, на типизирания социален статус (желан или реален). То е още и механизъм за стимулиране на чувството за принадлежност.

Изследвайки параметрите на днешното време, които неизбежно ни препращат към темата за потребителското общество, като че ли все по-отчетливо се наслажда усещането, че всички ние пишем върху вече изписани страници. Като че ли днешният човек не може да бъде учуден, да бъде изваден от средните регистри на своята консумистка екзистентност. Това откритие ни прави безсилни, заставайки ни да осъзнаем, че човечеството е достигнало до относителното ниво на постигнатост на всички свои цели. Такова прозрение, от своя страна, лесно формира чувството за безпътница, за безцелно съществуване. Изчерпвайки всички свои лимити на развитие,

ненамирайки опора в осмислящи ежедневието съществени битки, днешният човек лесно намира своя тих пристан в уюта на хедонистичното „живуркане”. Удивително е как продукти с адресат именно детската аудитория формулират изключително изчерпателно консумистките манифести на новото време, каквито са например: „*Колкото повече, толкова повече!*” (една от любимите реплики на героя на Алън Милн – Мечо Пух) или „*Кой е по- по- най*” (детско предаване в ефира на българска телевизия). Оказва се, че човечеството днес може би затваря един цикъл от своето развитие, осъзнавайки абсурда на своето съществуване, за да продължи спираловидно преповтарянето на добре забравените истини, до достигане състоянието на преоткриване на новите-стари ценности. Стартовият тласък на този проблемен момент е даден от цивилизацията като творение на разума. Тя ни обезличава, застава ни да съществуваме със съзнанието на същества, лишени от индивидуалност, носещи се в морето от образи, представи и клишета. В съвременната *цивилизация на зрелището* [8] образ, форма и тяло започват да имат доминиращо значение. Те се кодират в масовата култура, която възниква едновременно с надмощието на образа и звука над словото [8:19] и се материализират в тиранията на господството на образите над идеите [8:36].

Нарушаването на смисъла и ценността на формата като пространствено изражение на съдържанието води до масовата тенденция на сътворяване на много разкази без посока и без цел. В резултат на това, количественото намаляване на проблемността в изкуството довежда до качествено усъвършенстване на визията. Често това започва с експериментиране на ниво техническа изразност и завършва отново там. Днешните революции не са революции на посланията, на прозренията, те са революции на формите, на изразните и техническите средства. С навлизането на съвременните технологии екранът, сцената, литературата, музиката биват завладени от екшъни, фентъзи, излишна агресия и злободневни скечове. А героите придобиват клишираност, подчинена изключително на съвършенството на външността (или несъвършенството – колкото по-уродливи образи и ситуации, толкова по-добре).

Цялата тази образност и несъдържателност на опаковката съвсем логично кореспондира с консумизма на новото време. Защото на днешния глобален пазар е най-важно как изглежда стоката – опаковката продава стоката. И колкото повече потребление, толкова повече удовлетворение и смисъл в живота ни (прекрасна илюстрация на което е добре познатата т.нар. *шопинг-терапия* – онова излишно потребление, функциониращо като форма на терапия, целящо да запълни празнотата от незадоволени потребности, но от друг тип. Днес подобна терапия решава проблеми със самочувствието и значимостта на личността, със стреса и безпокойството, със самотата и т.н.). „... като че ли цялата същност на битието се заключава в притежанието. С други думи, човекът е нищо, ако не притежава нещо” [13:13].

Интензивният поток от информация покори световните пазари, които вече разполагат с изключително широка гама от продукти и услуги (тук не бива да пропускаме наличието на консумативно отношение и към информацията като стокова единица), като предлагането надхвърля търсенето. Факт, който от своя страна провокира формирането на нови пазарни ниши, на нови брандове, на нови все по-абсурдни рекламни послания. Послания, които натрапчиво диктуват: „Яж, пий, консумирай, купувай, притежавай... и ще бъдеш щастлив!”

И нищо чудно, че грубият материализъм роди антикултурата като една нова мода, нова поза, нова същност, нова идентичност. Нейните нови измерения са неоправданата агресия, конфликтите, природните инстинкти.

Нарастващата глобализация и дигиталната революция все по-отчетливо стимулират оформящите се нови идентичности, нова обществена социалност, нови отношения.

Днес ние сме свидетели на укрепваща нова култура, която толерира консумирането, употребите на свободното време и благополучието. „*Налагат се страстта към марките и демократичното консумиране.*”

Нещо повече – „*Ние се намираме на този стадий, когато “потреблението” обхваща целия живот...*” [7:40].

Жил Липовецки – философът, културолог и социолог – дава ново название на човека на ХХI век – *Homo consumericus*. Защото все по-неистов става стремежът към по-добри условия на съществуване, към по-високо качество на живота, към повече и по-силни емоционални преживявания, все по-непредвидим е човекът в своите желания, вкусове, покупки. Консумизмът прониква в отношението към семейството и религията, към политиката и културата, към

свободното време. Според Липовецки консумирането се превръща в самостоятелна величина, чиито предели са безкрайни.

Нещо повече, философът формулира щастието на Homo consumericus като форма на парадокса: със засилване задоволяването на все по-силния стремеж към щастието, паралелно се увеличава и неудовлетворението. Обещаното бягство и почти постигнатото щастие всъщност поражда нарастваща тревожност, безпокойство, ежедневна незадоволеност.

Илюстрация на този парадокс е изказването на един от изследователите на консуматорското общество – Норберт Болц. Той констатира, че в зората на комерсиализма „клиентът настояваше – *удовлетворете ме!* (за потребност). Когато потребностите бяха трайно удовлетворени, клиентът настояваше – *прелъстете ме!* Днес поведението на клиента се ръководи от желания от втори ред, тъй че настояването му гласи: *променете ме!*” [4:96].

Тази личностна драма на днешния човек е всъщност един сподавен вик за помощ. Тъжното е, че все още голяма част от човечеството не осъзнава своето катастрофално положение в настоящето или не притежава мотивация за промяна. Но от друга страна, вече срещаме различни примери в ежедневието си или в медиите за хора, и даже малки общности, които са осъзнати, ентузиазирани и дейни. Те провеждат публични експерименти по откъсване от консумистката матрица. Този процес забързва своето темпо и, да се надяваме, че ще бъде необратим.

Историята на изкуството доказва, че изкуството от средата на миналия век до сега неизменно е било „кривото огледало” на своите съвременници, целящо провокация, изискващо размисъл от своите публики. Експериментите на авангарда в търсене на „истинското изкуството“ довеждат до осъзнаване на философската същност на изкуството.

Ангажираното изкуство и в днешни дни е манифест на човешката мисъл, демонстриращ критично отношение към заобикалящия ни свят, категорична позиция към културните и обществените изкривявания във времето. Противодействието е приоритет на изкуството, на артистите. Тяхната рефлексия е винаги бърза, изпреварваща институциите, точна и безкомпромисна.

Всяка криза в нашия житейски път (като индивиди, като общност) ни дава възможност да преосмислим какво означава да бъдем хора, духовни същества.

В този смисъл е редно да уточним, че в настоящата разработка се предлагат варианти не за действие против... (противодействие), а средства за въздействие, за действие заради. На пръв поглед обсъждането на този въпрос изглежда излишно. Съвсем ясно е, че тази съставна дума (противо+действие) означава действие с обратен знак, против нещо. Съществено е обаче да изясним контекста на нейната употреба. Изхождайки от темата на настоящата статия е ясно, че противодействието тук цели неутрализиране на консумистките тенденции в нашето общество.

Разнородната функционалност на изкуството доказва, че то е средство за душевна и емоционална сублимация, но и оперативна система за формулиране и изследване на проблемната ситуация, път за излизане от личностна и обществена криза, хармонизира дух и тяло, съчетава емоция и разум в едно, дава завършеност и смисъл на налудничавото ни ежедневие.

В контекста на основната цел на настоящето изследване развитието на разсъжденията по темата включва изследване на типови модели на обществени институции, приоритетно изпълняващи разнообразни дейности в посока образование, възпитание и развитие на децата в ранна училищна възраст (6/7 – 11 години). Тук важно условие е избраните модели да демонстрират практики, благоприятстващи създаването, възприемането, разбирането и преживяването на изкуството, съприкосновението с което, както вече подчертахме по-горе, е средство за противодействие на комерсиализацията днес.

На първо място, поради доказалите се във времето всеобхватност и ефективност на училищното образование, разглеждаме училището като базисен типов модел с първостепенна значимост за съвременното ни общество. Той демонстрира успешната репродукция на съответната социо-културна среда, благоприятстваща всестранното, пълноценно и хармонично развитие на децата. (Тук отворен остава проблемът за това как на практика и до каква степен във всяко българско училище се постига това развитие.)

Училището днес, като институция в системата на училищното образование [6: чл.2, ал.3], притежава пълния потенциал за изпълнение на поставените му цели [6:чл.5, ал.1] и за постигане на желаните резултати. Благоприятстващи фактори за това са: адекватна нормативна и материална база; работеща система за „произвеждане” на необходимия експертен състав, както

и за повишаване на неговата професионална квалификация; необходимата финансова подкрепа на държавата, както и познаването на алтернативните форми за финансиране, осигуряващи обмен на добри практики и иновативни подходи в образованието у нас и в чужбина.

Друг важен довод при избора на училищния модел за базисен в настоящото изследване е фактът, че образованието като национален приоритет [6:чл.3, ал.2] обуславя некоемерсиалната същност на училището [6:чл.280, ал.1].

От съществена важност е да се подчертае, че сред условията, осигурявани от „Системата на предучилищното и училищното образование” е и „валидиране на компетентности, придобити чрез неформално обучение и чрез информално учене” [6:чл.6, т.3].

Ако приемем, че училището предлага *формално* образование, то алтернативните форми на обучение (извънучилищните такива) се подразбират като *неформално* образование. Тогава формалното образование ще дефинираме като целенасочено, задължително учене, което се осъществява в нормативно утвърдена среда, специално създадена за обучение. В тази среда централна е фигурата на преподавателите, които са специално квалифицирани за сектора, нивото и темата, които преподават. Целите на обучението са почти винаги външно заложили, прогресът се наблюдава и оценява, а резултатите от ученето обикновено са разпознати чрез сертификати или дипломи.

Подобно на формалното, неформалното обучение е отново целенасочено, но доброволно учене, което се осъществява в разнообразни среди и ситуации. В тях процесът на обучение може да не е задължително единствената цел и дейност. Тези среди и ситуации може да са временни и дейностите може да се импулсират от специални обучители и/или от доброволци. Дейностите са планирани, но са структурирани по тематични курсове, в клубно-кръжочни форми.

Информално учене е нецеленасоченото учене, което се случва непосредствено във и чрез всекидневието ни (около семейството, на работа, в свободното време и т.н.). Резултатите от това действие са трудно дефинируеми за учащия се, фактически никога не са сертифицирани, нито притежават образователен, обучителен или служебен статут.

Основен принцип за постигане на желаните резултати в училище е неговата „ориентираност към интереса и към мотивацията на детето и на ученика, към възрастовите и социалните промени в живота му, както и към способността му да прилага усвоените компетентности на практика” [6:чл.3, ал.2, т.2].

Извънучилищните форми на образование са допълваща училището алтернатива по отношение на горепосочената ориентираност на формалното образование. Интересите, мотивацията за учене, личностните особености, уменията и възможностите на детето са основните, движещите фактори на осъществяване на образователни дейности в неформалния модел на учене.

Базирайки се на идеята за общото развитие на всяко дете (интелектуално, емоционално, социално, духовно-нравствено и физическо) и на стремежа за подкрепа, съобразно възрастта, потребностите, способностите и интересите му [6:чл.5, ал.1], допускаме, че този принцип функционира еднакво за двата образователни модела (*училищен и извънучилищен*), което на практика обяснява тяхната обща степен на рационалност.

“Образованието като процес включва обучение, възпитание и социализация” [6:чл.3, ал.1].

Извънучилищните занимания по своята същност са специализирана, профилирана форма на провеждане на обучение, възпитание и социализация. В настоящото изследване приоритетно се разглежда изкуството като сфера на реализация на посочените три компонента на образованието (*обучение, възпитание и социализация*). Следователно провеждането на неформално обучение, а в конкретния случай – в материята на изкуството, което експлицитно притежава *възпитателна и социализираща* функция, то (разглежданото неформално обучение) може да бъде считано за образователен процес. Казано накратко, след като изкуството притежава тази функционалност, то обучението в неговата сфера считаме за специализирано образование, защото притежава посочените по-горе три компонента.

Следвайки логиката в текста по отношение на образователния процес, който, както стана ясно, притежава формални и неформални измерения, обобщаваме, че както регистрираните по-горе общи за училищното и извънучилищното образование принципи се прекриват, така и основните цели на формално и неформално образование успешно комуникират, въпреки различията в съответните образователни структури.

Проблемът за формирането и развитието на детската личност заема специално място не само в педагогиката, но така също и в психологията. Взети заедно формалното и неформалното образование формират личността на детето, подпомагат неговата социализация и развитие.

Основен фактор за развитието на личността е *дейността*.

Типовото разнообразие от дейности се свежда до набор от определени фундаменти, а именно – *играта, ученето, трудът и общуването*. Характерно е, че в различните възрастови периоди във формирането на личността те влияят в различна степен. Така например в училищна възраст преобладават ученето, трудът и общуването [10:20-24]. Но играта не губи своето значение през цялостното развитие на детето. Въпреки че с постъпването си в училище ролята на ученето започва да нараства, играта продължава да се ползва под формата на дидактически игри или на организирани занимания извън училище.

Що се касае за функционалност, на тази плоскост откриваме пълно препокриване между двата културни феномена – *игра и изкуство*. От тук може да бъде изведено следното съждение – *откритата идентичност между изкуството и играта поражда тяхната взаимозаменяемост по смисъла на тяхната волева ескпресия*. Т.е. изразните средства, комплексът от специфични действия по силата на предходното твърдение също поставят знак на еквивалентност, независимо от сферата на изява – *изкуство* или *игра*. Така например изразното средство “маслени бои” и действието “рисуване” са иманентни както за изкуството, така и за играта. Те имат капацитета на една и съща функционалност. В изкуството винаги могат да бъдат открити игрови моменти, а в играта – характеристики на изкуството. Така рисуването с маслени бои в качеството си на изкуство може да носи емоционалния заряд на играта. Изкуството и играта са двете проявления на едно и също средство, постигащо комуникация, релаксация, социализация, педагогическа намеса (образование и възпитание), компенсиращо липсите и несъответствията, доставящо удоволствие и т.н. И още един детайл – идентичностите между разглежданите обекти създават предпоставка освен за едновременната им изява, но и за последователна реализация. *Между изкуство и игра съществува двупосочна причинно-следствена връзка* поради факта, че изкуството е игра, както и обратното – играта е изкуство.

Същото може да бъде формулирано и по този начин: заниманията, които възрастните наричат “*правене на изкуство*”, за децата са всъщност едно от проявленията на *играта*. Така бихме могли да си обясним, защо малкият човек подхожда с такава лекота към създаването на поредния свой “шедьовър”.

Следващ съществен момент от това изследване е подборът и аргументацията на структурни модели на тази „специална среда”, реализиращи игровия подход в изкуството като средство за обучение и възпитание на децата, а оттам и за противодействие на комерсиализма.

Избраните практически модели, а именно – неправителствени организации (НПО), читалище, културен институт, общински целеви фонд, са независими структури спрямо държавните образователни институции. Това са модели с различни позитиви, но с общ изявен интерес в сферата на културата и изкуството. Това позволява вариативност при избор на модел както от страна на деца и родители, така и сред желаещите да се занимават с неформално образование, с изкуство и култура. Четирите модела представляват четиристепенна схема на прехода от институцията към неинституционалните алтернативи.

На първо място, в прехода се ситуират културните институти. На практика те са равностойни на училището по отношение на своята институционалност, но развиват и дейности по обучение и възпитание успоредно с основните си цели и задачи. В чл. 2, ал. 3 на ЗПУО са дефинирани и “*центровете за подкрепа за личностно развитие*”, като част от състава на институциите в системата на предучилищното и училищното образование. Според дейността си те се типологизират в общо шест направления, сред които и като центрове за “*развитие на интересите, способностите, компетентностите и изявата в областта на науките, технологиите, изкуствата и спорта*” [6:чл.49, ал.1, т.1]. В Шумен такива центрове с отношение към изкуството са Обединен детски комплекс и Обединена школа по изкуствата „Анастас Стоянов“. По-подробна информация за тяхната дейност е поместена в *Стратегията за подкрепа за личностно развитие на децата и учениците от област Шумен* [12:21–24].

Следващият модел – читалището е отново институция, но от друг, специфичен тип. То е институция, различаваща се юридически, но много близка до основните цели и задачи, изпълнявани в училище. Този факт намира обяснение в епохата на българското Възраждане,

когато училището и читалището се създават почти едновременно и паралелно изпълняват общата мисия по обучението и възпитанието на децата. Устойчивостта на народните читалища се доказва вече повече от 160 години, оцелявайки въпреки политическите, социалните и икономическите предизвикателства на времето. Нещо повече – тази най-стара културна институция у нас и световен културен феномен е основна предпоставка за създаването на някои от съвременните ни културни институти – театър, филхармония, опера, библиотека, музеи.

В съвременните условия на развитие читалищата продължават да играят съществена роля в обществото с многообразието от културно-просветни дейности, а също и благодарение на обстоятелството, че все още успяват да поддържат и развиват най-голямата мрежа от общодостъпни библиотеки в страната.

На трето място – неправителствената организация е всяко независимо от държавното управление доброволно сдружение на хора, което развива главно хуманитарна дейност, без стопанска цел, финансиращо се от източници, несвързани с правителството. Като такава сдружението може да бъде изключително вариативно според сферата си на изява, дейностите, целевата група, територията на действие и т.н. Благодарение на гъвкавостта си и на липсата на бюрократични процедури за координиране и взимане на решения, НПО установяват по-лесно международни контакти и сътрудничество. Така НПО активират социалния капитал, знанията, опита, връзките и солидарността на обществото при осигуряването на стабилността на политическото, икономическото, социалното и културното развитие на обществото.

Последният тип практически модел – Общински фонд „Култура” – Шумен, е изцяло децентрализиран, неинституционален по своята същност. Негови предимства пред останалите три форми са административната и техническата лекота при осъществяването на проектите.

Съществено е да се отбележи, че разглежданите практически модели не са контрапункт на училището, а алтернатива, средство за преодоляване на институционализирането в образованието, друга реалност, извън матрицата. Те са и вариант за попълване на празнини, изглаждане на несъответствия, поправка на грешки на конвенционалната учебна система или на педагозите. Но също така със средствата на изкуството се създават предпоставки за изграждане на позитивно отношение към ученето, формират мотивация за развитие и изява. Основната цел е да се открият общи механизми и принципи, осигуряващи функционирането на такъв набор от модели, които провокират създаването, възприемането, разбирането и преживяването на изкуството в ранна училищна възраст, в контекста на преодоляване на консумизма днес.

В заключение е необходимо да се споделят регистрираните проблеми, съпътстващи разсъжденията в контекста на поставената проблематика. За съжаление реализираните практически модели, имащи сериозно отношение към образованието и възпитанието на децата, не функционират в постоянен диалог с училищната институция. В периметъра от дейности на четирите модела епизодично са включени малка част от училищата в града.

Факт е, че не съществува система, която да легитимира отношенията между формално и неформално образование. Въпреки гъвкавостта на училището в административен и финансов аспект и независимо от необходимостта от решаване на редица проблеми, касаещи материално-техническа база, комуникация по веригата учител – ученик – родител, агресия и много други, днес все още като че ли остават незабелязани, неоценени възможностите и капацитета на разглежданите четири практически модела.

С цел разрешаване на този проблем е необходимо провеждане на разширено изследване, посветено на установяване на причините и факторите, влияещи върху недобрата комуникация между формално и неформално образование. В резултат на това би могло да се стигне до формулирането на варианти за решение на проблема, който във времето на засилващ се консумизъм най-вероятно ще се задълбочи.

References:

1. **Angelov, B.** Izkustvo I sotzializatsiya na lichnostta. Sofia: BAN, 1984.
2. **Baychinska, Kr.** Tzennosti. Tzennosten stress ... Tzennostna kriza! Sofia: Akad.izd. “Marin Drinov”, 1994.
3. **Bodriyyar, Zhan.** Obshtestvo potrebleniya. Sankt-Peterburg: Respublika, 2006.
4. **Boltz, Norbert.** Konsumicheski manifest. Sofia: KH, 2004.

5. **Godin, Set. Linchpin** – nezamenimi li ste? Sofia: Siela Norma AD, 2012.
6. Zakon za preduchilishtnoto i uchilishtnoto obrazovanie (ZPUO); Obn. DV, br. 79 ot 13.10.2015, v sila ot 1.08.2016.
7. **Lipovetzki, Zhil.** Paradoksalnoto shtastie. Sofia: Riva, 2008.
8. **Lyosa, Mario Vargas.** Tzivilizatziya na zrelishteto. Sofia: Kolibri, 2013.
9. **Lyubenova, Veselina.** Teoriya na potrebitelskite obshtestva. // Newmedia21.eu. Mediite na XXI vek: Onlain izdanie za izsledvaniya, analizi, kritika, 22.11.2013. <http://www.newmedia21.eu/izsledvaniq/teoriya-za-potrebitelskite-obshtestva/>> (07.06.2017)
10. **Milkova, R.** Psihologiya. Милкова, Р. Психология. Shumen: Antos, 2016.
11. **Stoyanov, V.** Pazarat – product na razuma, generator na antikultura i provokator na konflikti i instinkti. http://www.unwe.bg/uploads/Yearbook/Yearbook_2011_No6_V%20Stoyanov.pdf
12. Strategiya za podkrepa na lichnostnoto razvitie na detzata i uchenitzite ot oblast Shumen (2017-2019г.) ot 15.05.2017.
13. **From, E.** Da imash ili da badesh. Sofia: Kibea, 2011.
14. **Haynrihs, Yohanes.** Revolyutziya na demokratiziyata. Realna utopiya. Varna: Steno, 2004.
15. **Bourdieu, P.** (1984). Distinction: A Social Critique of the Judgment of Taste. London: Routledge and Kegan Paul.
16. Printers' Ink // A Journal For Advertisers, N.Y., 10 May 1928, vol CXLIII, №6.

Evgeniya Ivanova
Assoc. prof. PhD
Konstantin Preslavsky – University of Shumen
e-mail: e.ivanova@shu.bg